

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС, књ. LII (2005) стр. 9-22

HISTORICAL REVIEW, vol. LII (2005) pp. 9-22

УДК : 929 Урош I, велики жупан

Тибор ЖИВКОВИЋ
Историјски институт
Београд

ЈЕДНА ХИПОТЕЗА О ПОРЕКЛУ ВЕЛИКОГ ЖУПАНА УРОША I

Почетке династије која је владала Србијом крајем XI и током прве половине XII века, требало би тражити у раним осамдесетим годинама XI века. Обично се сматра да је дукљански краљ Бодин првих година своје владавине, око 1082/1083. године, искористивши заузетост Византије у рату са Робертом Гвискардом, запосео Србију и Босну. Овај податак, сачуван у Летопису Попа Дукљанина, пропраћен је и допунским објашњењем, да је ову област Бодин дао на управу „двојици жупана са свога двора, Вукану и Марку, који су се заклели да ће они и њихови синови бити прави вазали краља Бодина и његових синова и наследника.“¹ Мавро Орбин, који је 1601. објавио „Краљевство Словена“, где је на италијански језик превео и Летопис Попа Дукљанина, овај део доноси у битно другачијем смислу. Орбин каже да је Бодин запосео Рашку и поделио је на две жупаније; једну је дао на управу Вукану, а другу Марку, својим дворанима. Затим је од њих затражио да положи заклетву верности њему и његовим потомцима.²

На основу заклетве коју су Вукан и Марко положили Бодину, као и формулације која је обухватала њихове потомке и Бодинове

¹ *Ljetopis Popa Dukljanina*, ured. V. Mošin, Zagreb 1950, 96 - 97 (= *Ljetopis*). Требало би повести рачуна о чињеници да су вазални односи у средњем веку сматрани за доживотне, али да се не односе и на потомство.

² *Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni Historia di don Mavro Orbini Ravseo abbate melitense*, Pesaro 1601, 233 (= *Orbin*).

наследнике, намеће се могућност да су ова двојица дворана били веома блиски сродници, највероватније рођена браћа. С друге стране, потреба да Бодин освојену територију подели на две жупаније вероватно је одговарала неким претходним географским или административним поделама које су биле установљене раније и под другачијим политичким околностима.

Наиме, после победоносног окончања рата са Бугарима 1018. године, цар Василије II (976 - 1025) извршио је и одређене административне поделе на новоосвојеним подручјима. Без намере да у овом раду посебно испитујемо обим и карактер ових управних јединица, можемо се задовољити закључком да су на том простору основане најмање четири теме: Србија, Морава, Сирмијум и Бугарска.³ Међутим, још у време цара Јована Цимискија, при самом крају његове владавине, око 975. године, установљен је катепанат са седиштем у Расу, о чијем даљем постојању нема поузданих сведочанстава.⁴ Све ове административне јединице које је Византија оснивала на освојеним подручјима највероватније су следиле неке границе ранијих територијално-организационих целина чије је почетке могуће ставити и столеће или два раније.⁵ Једна, додуше сумњива, повеља стратега Србије и Захумља, Љутовида, која би требало да је из 1039. године, такође може да буде сведочанство о постојању теме Србије.⁶

Развој византијске територијално-административне поделе на простору средишњег и источног дела Балканског полуострва није могуће пратити у свим хронолошким етапама, јер су расположиви извори у суштини прилично оскудни. Ипак, несумњиво је област тзв. Крштене Србије Константина Порфирогенита из средине X века могла да буде основ за доцнији развој византијског

³ О овим управним јединицама, видети, Љ. Максимовић, *Организација византијске власћи у новоосвојеним областима после 1018. године*, ЗРВИ 36 (1997) 31 - 43.

⁴ Познат је печат Јована, протоспатара и катепана Расе; упор. J. Nesbitt – N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art I*, Washington 1991, N° 33.

⁵ Нпр. област Мораваца у IX веку вероватно је послужила као модел за образовање доцније теме Мораве почетком XI века, уз претпоставку да је ова област док је била у саставу бугарске државе такође чинила засебну административну област.

⁶ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I*, ured. M. Kostrenčić, Zagreb 1967, N° 54 (= *Codex*).

управног поретка у тој области. Отуда и податак Мавра Орбина, да је Бодин Рашку поделио на две жупаније, привлачи додатну пажњу будући да није у супротности са познатим административним променама забележеним у Византији у XI веку. Бодин је десетак година пре освајања Рашке већ боравио на том простору. Наиме, крајем 1072. године, ратујући са Византијом, он се залетео све до Ниша, који је непосредно пре тога већ био заузет, краткотрајно, од Угара. Изгледа да северно од Ниша Бодин није наставио кампању јер је био принуђен да се окрене према југу и крене у помоћ Ђорђу Војтеху који се налазио у Скопљу. На том путу он је био нападнут, поражен и заробљен од Византинаца.⁷

Поставља се питање на које две жупаније је Бодин поделио освојену територију? На основу византијских извора, Алексијаде Ане Комнине, кћерке византијског цара Алексија I Комнина (1081 - 1118) познат је простор према коме је војно деловао жупан Вукан, највероватније већ 1085 - 1090, а сасвим сигурно од 1091. године. Јужне области његове државе налазиле су се недалеко од Звечана, па би сасвим природно било очекивати да је Вукан управљао оном облашћу која је раније припадала катепанату у Расу, а доцније, после 1018. године, теми Србији. Током сукоба са Византијом он је продирао све до Скопља и Врања, што се сасвим уклапа у познате границе теме Бугарске, што ове области оставља изван опсега територије којом је владао.

Друга област или жупа, како је назива Мавро Орбин, требало би да се налазила северно од Вуканових територија. Правац према западу није потребно ни разматрати, будући да Летопис Попа Дукљанина јасно каже да је Бодин у Босни на власт поставио кнеза Стефана.⁸ Правац према истоку - Нишу или Морави - потпадао је под византијску управу, највероватније као део теме Бугарске или Мораве. Стога, једини правац где би требало тражити територију коју је запосео Марко, може да буде северно од Вуканове територије.

Не може се поуздано утврдити северна граница теме Србије.⁹ На основу познатих византијских управних јединица, може се прет-

⁷ О продору Угара до Ниша под краљем Саломоном и нешто доцнијем Бодиновом ратовању у тим крајевима, видети, Т. Живковић, *Дукљанско-византијски раји 1072 - 1075*, ИЧ 47 (2002) 43, 47 - 48.

⁸ *Ljetopis*, 97.

⁹ Упор. Т. Живковић, *О северним границама Србије у раном средњем веку*, ЗМС за историју 63/64 (2001) 7 - 17, где су наведена и старија мишљења.

поставити да је северно од Србије постојала тема Сирмијум. Источно се простирала тема Морава, а југоисточно тема Бугарска. Срем је у средњем веку обухватао области северно и јужно од Саве са седиштем у граду светог Димитрија, некадашњем Сирмијуму. Доцније се усталио израз овоострани и оноострани Срем, при чему је овоострани Срем оно што се данас подразумева под овом облашћу северно од Саве, док је оноострани Срем заправо данашња Мачва.¹⁰ У време успона Бугарске у IX и X веку, Београд је био бугарски погранични град, а познато је да је српски владар Часлав четрдесетих година X века ратовао са Угрима управо у Срему и у дринској жупанији. Граница између две државе, Бугарске и Србије, простирала се током Колубаре остављајући западно област која је припадала Србији и која се даље према западу простирала дубоко до данашње североисточне Босне, односно Посавине. Још средином X века ова област сматрана је саставним делом Србије, јер Константин Порфирогенит град Соли, данашња Тузла, недвосмислено сматра једним од градова Крштене Србије.¹¹

Најпре би се могло закључити да је жупан Марко на управу добио северне области некадашње Србије које су обухватале данашњу Мачву и североисточну Босну, као и део Дринске жупаније у доњем току истоимене реке. Северна граница ове области није прелазила Саву, јер су се већ од средине XI века Угри привремено утврдили у данашњем Срему (1057 - 1059), а Византија се повукла према Београду и Браничеву.¹² У том случају око 1082/1083. године када је жупан Марко стекао своју област као Бодинов вазал, његови северни суседи били су Угри, на истоку Византија, на југу Рашка под Вуканом и према југозападу Босна под кнезом Стефаном.

Уколико се сведочанство Мавра Орбина занемари, односно претпостави да је он препричао латински текст, тако што је од двојице жупана начинио две жупе у Рашкој, опет остаје индикативно да је Бодин у запоседнуту област послао двојицу жупана. Са Вуканом се срећемо и у византијским изворима, док о Марку нема више

¹⁰ Најстарији помен овоостраног и оноостраног Срема забележен је у једној повељи из 1229. године; упор. Codex III, № 271, Sirmia citerior...Sirmia ulterior.

¹¹ *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio, I-II*, ed. R. J. H. Jenkins – Gy. Moravcsik, Washington 1967, I, 32.149 – 151.

¹² Византија је привремено вратила Срем под своју власт крајем седамдесетих година XI века; упор. Б. Ферјанчић, *Византијски печат из Сирмијума*, ЗРВИ 21 (1982) 47 - 52.

никаких података. Заклетва која је код Дукљанина препричана наговештава да је у питању однос између две породице, с једне стране Бодин и његови наследници, са друге стране Вукан и Марко и њихови потомци. Наравно, могуће је да су Вукан и Марко били из потпуно различитих породица и да је садржај заклетве само уобичајена форма у том времену, а не сигуран знак да су Вукан и Марко сродници. Као што форма може да буде и истицање сениорског/вазалног односа потомака једне и друге стране, који у том тренутку још увек нису морали да буду рођени.

Ипак, Ана Комнина, говорећи о склапању мира између Вукана и Византије, напомиње да је он тада предао цару Алексију двојицу својих синоваца, Уроша и Стефана Вукана, уз још двадесетак других сродника, тј. рођака, као таоце.¹³ Уколико Марко није био Вуканов брат, онда је он имао неког другог, из извора непознатог брата, чији су синови били Урош и Стефан Вукан. У историографији се усталило мишљење да је синовац Урош заправо будући велики жупан рашки Урош I, чији су потомци били синови Првослав (Урош II), Белош и Деса, и кћери, Јелена и Марија.¹⁴ Са далеко више опреза је у историографији заступљено мишљење да је управо Марко био отац великог жупана Уроша I и брат жупана Вукана.¹⁵

Само име Вукановог синовца Уроша јесте јединствен траг који може да доведе до занимљивих претпоставки или чак извођења прилично сигурних закључака. Наиме, име Урош није српског или словенског постања и изведено је од угарске речи *úr* која означава пре свега господара (*dominus*), а у преносном значењу и првака, лат. *princeps*.¹⁶ Српски еквивалент овом имену било би Првослав, у латинизираној варијанти свакако Примислав.

Појава једног угарског имена у српској владарској породици с краја XI века, упућује на закључак о постојању угарског утицаја у тој породици. Будући да је Марко био пореклом из Дукље, оправдано се може помишљати да је онда Маркова жена била из Угарске.

¹³ *Anne Comnène Alexiade*, I - III, ed. V. Leib, Paris 1937 - 1945, II, 184.25 - 27.

¹⁴ *Историја српског народа*, I-VI, Београд 1994, I, 199; Ј. Калић, *Рашки велики жупан Урош I*, ЗРВИ 12 (1970) 22.

¹⁵ Ф. Шишић, *Лейоис Поја Дукљанина*, Београд - Загреб 1927, 97; Љ. Ковачевић, *Неколика питања о Стефану Немањи; прилог кријици извора за српску историју XII века*, Глас СКА 58 (1900) 60 (= Ковачевић, *Неколика питања*).

¹⁶ Упор. К. Јиречек, *Историја Срба I-II*, Београд 1952, I, 138.

Уколико се претходно излагање о могућем простирању територије под Марковом влашћу упореди са вероватним угарским пореклом Урошеве мајке, онда се добија још једна посредна потврда да су његове области заиста могле да буду у непосредном суседству Угарске. Када се сведу познате територијалне целине које су у том тренутку постојале на простору данашње Србије, онда се појављују и јаснији обриси ове територије онако како смо их у ранијем излагању и приказали - Мачва и данашња североисточна Босна.

Чињеница је да Марка византијски извори не помињу. Али његови синови предати су као таоци византијском цару Алексију I 1094. године. То би значило да је он тада још увек боравио у својим областима и следио политику свога брата Вукана. После 1094. године нема више података о Марку, а о Урошу се први пут чује код Попа Дукљанина око 1127. године, када је он уз помоћ дукљанског краља Георгија поново враћен на власт у Рашкој.¹⁷ Овај податак указује на то да је Урош I, пошто је преузео власт у Рашкој, после извесног времена био свргнут од својих рођака (сродника, *parentes*), а затим поново враћен на власт.

Угарске повеље с почетка XII века пружају неке могућности у потрази за жупаном Марком. Претпоставка је да је он можда стекао одређене позиције у Угарској управо женидбом са угледном угарском властелинком. У једној повељи из 1111. године којом је угарски краљ Коломан (1095 - 1116) гарантовао права краљевине Хрватске и Далмације, када је боравио у Задру, међу сведоцима су наведени и комеси (тј. жупани), почев од палатина Јована.¹⁸ Именом је наведено укупно осам жупана, а на трећем месту је потписан жупан Марко (*Marcus*).¹⁹ Из исте 1111. године постоји познији препис исправе којом Коломан потврђује повластице рапској цркви, где је истим редоследом међу сведоцима поново наведен жупан Марко.²⁰ Такође, у једном познијем препису документа из 1124. године, у којем угарски краљ Стефан II (1116 - 1131) потврђује Трогиранима и Сплићанима

¹⁷ *Ljetopis*, 102.

¹⁸ Угарска титула комеса одговара титули жупана. Да су угарски војни заповедници заправо жупани помиње изричито Јован Кинам; упор. *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, rec. A. Meineke, Bonnæ 1836, 274.8.

¹⁹ *Codex II*, N° 21.

²⁰ *Codex II*, N° 19.

²¹ *Codex II*, N° 36.

права додељена од краља Коломана, поново се јавља жупан Марко.²¹

Занимљиво је да се у прва два документа из 1111. године јављају истоветни жупани у потпису, док се у трећем документу задржана само прва двојица, Гледин (Келедин, Келед) и Марко, без палатина Јована, док су остала петорица нови жупани. Распоред имена, где Марко увек долази иза Гледина (Келедина), на трећем (1111), односно другом месту (1124) несумњиво је доказ да се ради о једном истом жупану Марку. Појаву жупана Марка у близини угарског краља Коломана требало би ставити у време после 1108. године, јер се у једној Коломановој повељи Трогиранима он не јавља међу жупанима сведоцима.²²

Свакако, жупан Марко могао би да буде било који угарски жупан из тог времена који нема никакве везе са Марком, братом жупана Вукана. Оно што је занимљиво јесте да у свим сачуваним угарским повељама из XII века, ово је једини Марко са титулом жупана. Нема га раније, нити касније. Хронолошки он је савременик млађем Вукановом брату Марку. Отуда је прилично велика могућност да је у питању иста личност.

Међутим, у једној повељи из 1113. године, којом краљ Коломан потврђује поседе манастиру Св. Иполита његовом опату Готфриду, наведени су сведоци жупани: палатин Јован, Саул, Гледин (Келедин), Тома, Теобалд и Меркурије.²³ Јован, Саул, Гледин (Келедин) и Теобалд јављају се и у повељама из 1111. године. Недостају жупани: Марко, Савник, Угаран и Јандин. Касније, 1124. године од свих поменутих жупана помињу се само Гледин (Келедин) и Марко, остали су замењени другим. Упадљиво је да жупан Марко 1113. године привремено нестаје из близине угарског краља, управо у оно време када у Рашкој долази до немира после Вуканове смрти

²² *Codex II*, № 16.

²³ *Diplomata Hungariae Antiquissima I*, 1000–1131, ed. G. Györffy, Budapest 1992, 396.13–15.

²⁴ Хронологија Вуканове смрти може се утврдити на основу две чињенице. Прва је да се Немања родио 1113. године када је његов отац био изгнан из земље од стране своје браће која су се против њега побунила, а то је могло да се догоди тек после Вуканове смрти. Друга је заснована на податку код Попа Дукљанина да је дукљански краљ Владимир умро још за живота Вукановог после владавине од 12 година (*Ljetopis*, 100). Како је сада утврђено да је Бодин умро фебруара/марта 1099. године, Владимир је умро крајем 1111. године.

1112. године.²⁴ Да ли би ово могао да буде знак да је Марко 1112. године интервенисао у Рашкој за рачун свога сина Уроша, а да се после извесног времена поново вратио у Угарску?

Даље развијање хипотезе о судбини жупана Марка, брата жупана Вукана и оца Уроша I, одвела би у све несигурније закључке или претпоставке. Одређена нит, иако веома танка, може се пратити и извести закључак да појава Марковог имена у угарским повељама, почев од 1111. године, одговора последњим годинама владавине жупана Вукана. Његов брак са угарском властелинком могао је бити склопљен већ око 1084/1085. године,²⁵ па би сходно овоме Урош I 1094. године имао непуних 10 година.

Није познато какви су били односи Вукана и Марка током њиховог управљања у областима које су добили на управу од Бодина. До 1094. године они су по свој прилици још увек били пријатељски, чим су Маркови синови били предати као таоци у Византију. Он је дакле, до 1094. године највероватније следио Вуканову спољну политику. Године 1106. покушао је Вукан поново да се одметне од Византије, али је, упркос војној победи, натеран да склопи мир. Поново су били у Византију упућени таоци али Ана Комнина не наводи њихова имена.²⁶ Стога, не можемо да будемо сигурни да је Марко поново предао своје синове. Оно што можемо да наслутимо проистиче из чињенице да је Бодин преминуо фебруара/марта 1099. године и да је Вукан снажно утицао на прилике у Дукљи. Уз подршку Византије он је наметнуо свога кандидата за дукљанског краља свога зета Владимира, који је припадао другој грани владарске породице у Дукљи која је деценијама била супротстављена Бодину и његовим потомцима и која је такође уживала византијску наклоност.²⁷

Да ли је ово јачање Вуканово могло да утиче на Марково држање? Бодиновом смрћу отворио се простор за прераспodelу политичких снага у српским земљама. Вукан је несумњиво играо најважнију улогу и био, по свему судећи, поуздан византијски савезник током последње деценије своје владавине, изузев кратке

²⁵ Занимљива је писмо угарског краља Ладислава из 1091. године опату манастира Монте Касино у којем се угарски краљ назива: „*Ungarorum ac Messie dei gratia rex*“, упор. *Diplomata Hungariae*, N° 91. Ово би могло да буде једино сведочанство о угарском присуству јужно од Саве крајем XI века, управо на подручју где би требало да се налазила територија жупана Марка.

²⁶ *Alexiade III*, 65.31 - 66.7.

²⁷ *Ljetopis*, 99 - 105.

епизоде 1106. године када се привремено одметнуо. Ово одметништво било би природно уколико је било последица његовог непрекидног јачања после Бодинове смрти, а опадања моћи других облачних господара, међу којима је могао бити и Марко.

Вукан је највероватније умро 1112. године. Његова смрт отворила је питање наслеђа у самој Рашкој. На основу познијих српских извора, пре свега оних које су оставили чланови породице Стефана Немање, његови синови Сава и Стефан Немањић, познато је да је Немањин отац од своје браће био изгнан из земље и да се склонио у Зету - место свога рођења.²⁸ Тамо је, у Рибници, 1113. године, рођен Немања. Велики метеж у Рашкој („овој страни српске земље“) како каже Стефан Немањић, као и у Далмацији, Диоклеји и Травунији,²⁹ када је и Немањин отац изгубио своје наслеђе у Рашкој, највероватније је уследио после смрти Вуканове, па би 1113. као година Немањиног рођења била сасвим складно уклопљена у ову хронологију. Вуканова смрт 1112. године, бекство Немањиног оца Завиде у Зету и рођење Немањино 1113. године у Рибници, догађаји су који условљавају један други и чине доследну хронолошку целину.

Одавно је Љ. Ковачевић претпоставио да је Завида био син великог жупана Вукана.³⁰ Како се десило да је Завида изгубио власт у Рашкој није објаснио, као што то питање углавном у историографији није решено, али је истакао да су се у међусобној борби за власт Завида и Урош I ослањали на Византију, односно Угре.³¹ Уколико је Урош I био син Вукановог брата Марка, и уколико му је мајка била угарска властелинка, онда са прилично великом сигурношћу можемо да закључимо да је Урош I збацио легитимног наследника Вукановог, Завиду, ослањајући се на Угарску.

У то време Угарском је владао Коломан (1095 - 1116) који је са Византијом имао углавном пријатељске односе. Већ током прве

²⁸ Погрешан је превод овог места код Стефана Немањића (Првовенчаног) да је Немањин отац био „лишен земље“; упор. *Стефан Првовенчани, Сабрана дела*, прев. Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1999, 19 (= *Стефан Првовенчани*). Такође, Старе српске биографије, превео и објаснио М. Башић, Београд 1930, 33. Употребљен израз, *вземльсвовань*, искључиво значи „изгнан“, „протеран“ (Захваљујем се колегиници Љубици Штавланин-Борђевић, која ми је скренула пажњу на тачно значење ове речи).

²⁹ *Стефан Првовенчани*, 18.

³⁰ Ковачевић, *Неколика ишћања*, 61 - 62.

³¹ *Ibid.* 94.

половине 1105. године дао је он своју сестричину Пирошку за жену Јовану, сину цара Алексија I и будућем византијском цару (1118 - 1143).³² У историографији је утемељено мишљење да је Коломан неговао добре односе са Византијом.³³ Ипак, овај политички брак није га омео да те исте 1105. године заузме далматинске градове: Шибеник, Трогир, Сплит и Задар, што у Византији сигурно није сматрано као чин Коломановог пријатељства. Додуше, Византија је на том простору све више посустајала пре нараслим апетитима Млечана којима је око 1097. године и препустила Далмацију иако ју је још увек сматрала за део своје територије.³⁴ Ана Комнина само у једној реченици наводи на закључак да су односи између Византије и Угарске били затегнути, говорећи о 1096. години и проласку крсташа кроз балканске провинције Царства. Тада су, наиме, византијске снаге чувале Дунав од Дачана (тј. Угара).³⁵

Угарски извори такође не пружају обавештења о Коломановим односима са Византијом. Такође, требало би обратити пажњу и на догађаје из 1112. године, када су Млечани тражили од цара Алексија I Комнина да интервенише у Далмацији против Угара, односно Коломана, са чиме се цар сагласио али и предложио да се поход одложи, па се из његовог одговора јасно види да су односи са угарским краљем били ако не непријатељски, онда, свакако, неискрени.³⁶

Код једног познијег угарског писца, Антонија Бонфинија, који се користио старијим изворима, зебележен је податак да су Урош I и брат угарског краља Коломана, Алмош, били велики пријатељи.³⁷ Ј. Калић је поставила питање када је ово пријатељство успостављено. Свакако пре 1127. године пошто је септембра месе-

³² О хронологији овог брака, видети, F. Makk, *The Árpads and the Comneni, Political Relations Between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Budapest 1989, 14, нап. 68 (= Makk, *Árpads*).

³³ П. Рокаи - З. Ђере - Т. Пал - А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 47.

³⁴ Ј. Ферлуга, *Византијска ујрава у Далмацији*, Београд 1957, 127 (= Ферлуга, *Ујрава*); G. Novak, *Povijest Splita, I – II*, Split 1957, I, 72 - 73, нап. 136.

³⁵ *Alexiade III*, 160.24 - 26.

³⁶ *Andreae Danduli ducis Venetiarum Chronica per extensum descripta aa. 46 – 1280 d. C.*, ed. E. Pastorello, Bologna 1939, 229.9 - 14; Видети и, Ферлуга, *Ујрава*, 127 - 128; Makk, *Árpads*, 16.

³⁷ *Antonius de Bonfinis, Rerum Ungaricarum Decades*, ed. I. Fögel – B. Ivány – L. Juhász, Lipsiae 1936, IV, 117 (= *Bonfinis*).

³⁸ Ј. Калић, *Европа и Срби у XII веку*, Глас САНУ 384 (1998) 97.

ца те године Алмош преминуо.³⁸ Сам Алмош је после Коломанове смрти побегао у Византију али прецизнија хронологија није утврђена. Обично се узима да је ово избеглиштво потрајало од 1118. до 1127. године. Бонфини каже да Урошу „није било одбојно зетово слепило“ (Бела, Алмошев син) „чијег је оца Алмоша и његово краљевско поштење некада добро упознао у Македонији и са којим је дуго одржавао веома блиско пријатељство“. Из Бонфинијевог излагања јасно је да је Урош упознао Алмоша у време када је он боравио као изгнаник у Византији, дакле после 1118. године. Веза између Уроша I и Алмоша на изврстан начин настављена је и после смрти овог потоњег, будући да је управо за његовог сина, слепог Белу, Урош удао своју кћер Јелену 1129. године.³⁹ Занимљиво је да је до брака дошло, према Бонфинију, управо на подстицај самог Стефана II (1116 - 1131) Коломановог сина и непомирљивог противника Алмошевог, јер се плашио да ће Угарска остати без краљевског потомка.⁴⁰

Анонимни угарски хроничар краља Беле, највероватније Беле III (1172 - 1198), чије дело у историографији још увек није коначно објашњено, бележи један изузетно важан податак који би могао да стоји у вези са догађајима из друге деценије XII века у Рашкој. Наиме, говорећи о успесима угарских војвода у време Арпада, а који се очигледно тичу времена владавине краља Коломана, писац бележи како су после једног напада на Бугарску и продора до Василијевих врата (Ихтимански кланац), Лехел, Бучул и Ботонд напали Рашку, освојили је и тамошњег војводу (*dux*) утамничили и окованог га дуго држали у заробљеништву. Одатле су отишли све до мора, заузели Сплит и потчинили Хрватску, па се потом залетели све до Златних врата и царског града Константинопоља, где је Ботонд својом секиром засекао Златна врата града.⁴¹

Догађаји који су описани хронолошки су измешани, управо

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Bonfinis, IV, 117.* Бонфинијево тумачење највероватније не одговара стварним разлозима за склапање овог брака. Далеко је извесније да су Византинци такође благонаклоно гледали на овај брак будући да је младожењин отац тада боравио као изгнаник из Угарске у Византији, где је променио име у Константин и уживао византијску подршку. Склапање брака између Јелене и Слепог Беле било је 1129. године могуће само уз сагласност обе велике силе - Угарске и Византије.

⁴¹ *P. Magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum, rec. E. Jakubovich, c. 42, y: Fontes historiae bulgaricae 31, Serdicae 2001.*

као што су грешком приписани времену владавине Арпада. Зашто је то тако сам писац лепо каже, јер он није о томе читао већ је слушао песме трубадура и „лажљиве приче сељака“, које су о томе певале, односно причале. Оно што је код Анонима изложено сасвим је у складу са оним што су о подвизима угарских јунака могли да певају трубадури с краја XII века. Поход на Бугарску и продор до Цариграда могу се ставити у 933. или 944. годину, када византијски извори помињу упаде Угара.⁴² Освајање Сплита не може да пада пре 1105. године, док освајање Рашке представља својеврстан проблем. Да ли је у овој висти сачувано сећање на угарско мешање у унутрашње прилике у Рашкој после Вуканове смрти? Ова могућност за сада остаје отворена.

У сваком случају Летопис Попа Дукљанина бележи да је дукљански краљ Георгије на самом крају своје прве владавине (1112 - 1114), пред византијском војском која је запосела Скадар, уточиште потражио у Рашкој. Писац не каже код кога се Георгије склонио, али напомиње да се после седам година управо из Рашке и уз помоћ Рашана поново вратио на дукљански престо (1121). Затим је неколико година Георгије утрошио на обрачун и измирење са својом браћом од стрица - Драгихном и Драгилом. Трећег брата, Градихну, који је живео у Рашкој, није успео да приволи на своју страну, па је освојио Рашку.⁴³ Том приликом нашао је Уроша у тамници, о чему је већ у овом раду било речи.

Свођењем свих изложених података који су напред изречени може се закључити да је 1114. године Георгије затекао у Рашкој на власти Уроша I. Затим је после 1121. године неко сменио Уроша и утамничео га. Израз рођаци (*parentes*) који користи Поп Дукљанин дозвољава широко тумачење ко би овај узурпатор могао да буде. Можда би најпре требало помишљати на Градихну или Завиду, па би тако и повратак Завидин у Зету уследио око 1123/1124. године.⁴⁴ У сваком случају податак Попа Дукљанина да је Георгије

⁴² Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600 - 1025)*, Београд 2002, 406, нап. 1386.

⁴³ *Ljetopis*, 101 - 102.

⁴⁴ Тешко је поверовати српским родословима и летописима који Немањин повратак у Рашку стављају најмање 30 година после изгнанства његовог оца, када је Немања крштен од стране епископа Леонтија. Да је Завидина породица толико дуго живела у изгнанству скоро је немогуће помислити да би им неко поново вратио поседе које су тако давно изгубили.

„тамо затекао Уроша у тамници“, као да указује на то да он не би требало да буде утамничен, јер га је Георгије, када се 1121. године вратио на власт у Дукљи, познавао као владара у Рашкој. Стефан Немањић несумњиво мисли да се Немањин отац (Завида) вратио из Зете у Рашку, односно столно место, још док је Немања био дете, јер је већ као младић добио на управу део земље.⁴⁵ Оваква реконструкција догађаја далеко је извеснија, него она која проистиче из српских летописа где се Немања тек у 30. години враћа у Рашку.

Уколико је Георгије 1114. године у Рашкој затекао на власти Уроша I, а Немања је рођен током изгнанства његовог оца у Зети, у Рибници, 1113. године, онда се сасвим приближавамо години у којој је Урош I преузео власт у Рашкој. То је могло да буде само после Вуканове смрти који је кратко надживео свога зета, дукљанског краља Владимира, (умро отрован у Скадру 1111. године). Година Урошевог доласка на власт стога би морала бити у другој половини 1112. Током те године дошло је до бурних збивања у Рашкој, када је легитимни наследник рашког престола, Завида, био присиљен да одступи у Зету. Као Вуканов потомак био је означен као византијски штићеник, док је Урош I очигледно уживао помоћ Угарске и дукљанског краља Георгија, Бодиновог сина, старог непријатеља Византије. У суштини, око рашког престола отимале су се две струје, проугарска и провизантијска. Уколико је жупан Марко из угарских повеља 1111. и 1124. године истоветан са оцем Уроша I и Стефана Вукана, онда је веома индикативно да га нема међу жупанима сведоцима на повељи из 1113. године. Да ли је у то време он боравио у Рашкој помажући свога сина Уроша да се одржи на власти, остаје за сада примамљива хипотеза. Да су угарски жупани учествовали у ратним сукобима на Дунаву сведочи податак о жупану Келедину у борбама са Византинцима код тврђаве Храм 1129. године.⁴⁶ То је исти онај Гледин (Келедин) који се јавља у угарским повељама из 1111. и 1124. године заједно са жупаном Марком.

⁴⁵ *Стефан Првовенчани*, 20.

⁴⁶ *Синп.* 11.18; *ВИНЈ IV*, 12, са нап. 15.

Tibor ŽIVKOVIĆ

A HYPOTHESIS CONCERNING THE DESCENT OF GRAND ZHUPAN UROS I

Summary

The dynasty, which ruled Serbia during the first half of the XIIth century, emerged around 1082/1083 when Bodin, king of Dioclea, conquered Serbia and sent two zoupans from his court, Vukan and Marco, to establish a new dynasty. The region which came under the rule of Marco was situated, most probably, in the areas of modern northern Serbia as well as Bosnia, south of the Sava river. Therefore, his northern neighbours were Hungarians. It is quite indicative that personal name Uroš comes from the Hungarian root *ur* - meaning *princeps* or *dominus*, and allows conclusion that Marco was married with the unknown Hungarian woman, probably of noble stock. It is also assumed that the sons of Marco were Uroš and Stephen Vukan, the same persons mentioned at Byzantine princess Anne Comnene in 1094 as the nephews of grand zoupan Vukan. It is also assumed that comes Marco, signed on two charters of Hungarian king Coloman 1111 and 1124 is the same person who was the father of Stephen Vukan and Uroš, and whose name is missing on the another charter of king Coloman dated in 1113 among the comes's who are usually subscribed on royal charters. According to this identification of comes Marco and zoupan Marco, father of Stephen Vukan and Uroš, it is concluded that Uroš overthroned legitimate heir of grand zoupan Vukan, Zavida, with the help of his father and his Hungarian ally.